

Könyvszemle

A változások kora

Veliky János könyve 2009-ben jelent meg az Új Mandátum Könyvkiadó gondozásában, a *Habsburg Történeti Monográfiák* sorozatban. A könyv a szerző reformkorral kapcsolatos kutatásait összegzi, zömében a közelmúltban megjelent tanulmányok kötetté szerkesztett formájában. A modern kori magyar történelem egyik legizgalmasabb periódusát azért állítja elemzése középpontjába a bevezető tanulmány szerint (*Reformkor – a változások kora*), mert a reformkorban ragadható meg leghatározottabban az a sokrétű átalakulás, amelynek következtében a társadalmi jelenségek hagyományos elemei mellett már jól kitapintható, rendszerbe szerveződő újak jelennek meg. A reformkor és azon belül is a negyvenes évek kiemelésével Veliky János nem lép be abba a történelmi vitába, amely a reformkor kapcsán a folytonosság kérdéséről szól, és amit újabban Miskolczy Ambrus próbált néhány írásában ismét életre gerjeszteni, elemezni (Miskolczy, 2007). A történetírói hagyomány tovább élteni az adott kor politikai vitáinak természetét, így a folytonosság vagy az egészen új kezdet minősítésének kérdését. A folytonosság és a megszakítottság, a történelmi folyamatok természete Veliky Jánost is mélyen érdeklik, de úgy véli, vannak olyan történelmi periódusok, s a magyar reformkor is ilyen, amikor a meglévő formák és struktúrák dinamikusabb átalakuláson mennek keresztül, s a kor lényege jobban

megérthető, ha figyelmünket a változásokra fókuszáljuk. Tehát nem arról van szó, hogy ne tartaná fontosnak az előzményeket, a későbbi programokat megelőlegező gondolati és mentális hagyományokat, hanem elemzéseit az átalakulás áramában érzékelhető különbségekre irányítja. Nem az átalakulási periódus elnevezése és minősítése érdekli (szemléletéhez legközelebb talán a polgárosodás narratívája áll), hanem a fogalomtörténeti kutatások eredményeit inkább abban kívánja hasznosítani, hogy a változás fogalmának kortársi és historiográfiai értelmezéseit ragadja meg. Már a bevezetőben érzékeljük, s persze a kötet több írásában, így a záró tanulmányban is (*Polgári szerepkörök és változásokonceptiók*), hogy a nyelvi szintnek, a fogalomhasználatnak, az új elnevezéseknek milyen fontos szerepet tulajdonít a szerző.

Különösen a kötet centrumában elhelyezett tanulmányból (*A „baladás philosophiája”*) derül ki, hogy a reformerek mennyire tudatosan törekedtek arra, hogy szemantikai szinten is megragadják a változásokat, mert a politikai nyelvújítást eszmei vitáik részének tekintették. A Széchenyi–Kossuth-vita 1842–43 fordulóján kibontakozó újabb szakaszának elemzéséből az is világossá válik, hogy a vitázó felek miként jelölik ki saját politikai pozíciójukat, s miként próbálják ellenfelüket akár fogalmi úton, nyelvi eszközökkel minősíteni, s azzal politikai szereplehetőségét behatárolni. Kossuth a változásban a korszerű politikai sajtónak, a *Pesti Hírlapnak* katalizátor szerepet

szánt. Az egészen friss keletkezésű tanulmány azonban nemcsak a *Hírlap* által közvetített gondolatokat mutatja be, hanem nagy teret szán a lap mögött felsorakozó tudósítóknak, akik részletes beszámolóikban pontosan leírták a megyei közéletet, s a nemességnek a reformokhoz való viszonyát. Ez az új kommunikáció egyrészt a *Hírlap* saját programja mellett agitációját foglalta magába, másrészt viszont a modern nyilvánosság kritikai, ellenőrző funkcióját kiterjesztette a megyei közgyűlések rendi fórumaira is. Egyben a szociálisan és politikailag erősen tagolt nemesség helyzetének bemutatásával a tudósítók azt is elősegítették, hogy a lap a reformok mögé felsorakoztatható érdekek és társadalmi csoportok körét bővíthesse. Kossuth a szociális feszültségeket, s még inkább a társadalmi mozgalmakat az átalakulás ösztönzésére kívánja felhasználni – állapítja meg a tanulmány.

A bevezető tanulmány a politikai berendezkedés és a társadalom kapcsolatában, illetve a meghatározó politikai irányzatok, programalkotó személyek és elitek szempontjából is áttekinti a reformkori változásokat. Ugyanakkor jelzi, hogy a kötet a „változás rendjét” a változáskonceptiók, a társadalmi jelenségek átalakítására irányuló tudatos programok és a polgári szerepkörök elemzésével kívánja bemutatni. A szerepkörök a társadalmi jelenségek sokrétűségét fejezik ki, maguk is sokszínűek, „szétterülnek a társadalom arculatán”, s csak idővel, a polgárosodás előrehaladásával szerveződnek szociológiai csoporttá. A könyv további részében ezek a szerepkörök határozottabb kontúrúakká és polgári jellegűvé válnak, a záró tanulmány szerint pedig az új szerepkörökben működő politikusok és a haladás egymást feltételezik. A kötet egészen végigvonul az a szemlélet, amely a politika erőteljes társadalmi orientált-

ságát vallja. Több tanulmány is kitér a szociális feszültségekre, amiket a reformerek egyre határozottabban az „átalakulás tengelyébe” állítanak, s arra, hogy a politikai változások miként nyernek társadalmi tartalmat. Ezáltal nem is önmagukban a politikai fogalmak elemzése válik lényegessé, hanem azok társadalmi összefüggéseinek feltárása.

Az előzőek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy miért kerül egy alapvetően politikatörténeti kötetbe a társadalom állapotát bemutató tanulmány (*A társadalmi változás irányai*). Veliky János szemléletes kifejezéssel szabálytalan életpályának nevezi azt a társadalmi jelenséget, amely egyrészt a kor átmeneti jellegét hordozza, hisz a későrendi társadalmat épp abban a helyzetében mutatja be, amikor már kitapinthatóak a rendi társadalmiszerveződési kultúra nyilvánvaló változásai, másrészt a „szabálytalanság” arra is utal, hogy a változásokat érzékelő és persze generáló személyek egyéni, esetleg kisebb csoportok számára járható kitörési pontokat, utakat találnak. A társadalom helyzetének bemutatása viszont abból a szempontból érdekes, hogy az egész társadalomnak, illetve nagy tömbjeinek milyen lehetőségek nyílnak, immár a politika segítségével. Az alapvetően makroszintű társadalmi kép számos olyan szempontra is érzékeny – regionalitás, életmód, az átalakuláshoz való viszony –, amit majd a később elterjedő antropológiai indíttatású elemzések fognak programszerűen is felvállalni. Különösen fontos ebben az áttekintésben az értelmiség helyzetének meghatározása, mintegy illusztrálva azt, amit a bevezetőben a szerepkörökről olvashattunk. A modern értelmiség csoportképző jellemzői csak lassan formálódnak ki, hordozóik még szétszóródnak a rendi társadalom különböző státusú csoportjaiban, inkább funkciójuk és szerepkö-

reik ragadhatók meg, hisz a társadalmi státus és szerepkör távol állhat egymástól, s egy-egy életpálya többféle szerepkört is érinthet.

A kötet többi tanulmánya a programalkotó reformereket és programvitáikat, a velük érintkező reformelitet úgy mutatja be, hogy mindig szem előtt tartja sokrétű és változó szerepeiket. „*Nekünk a filozófia templárius lovagjainak kell lenniünk*” című írás még a harmincas évekbe vezeti az olvasót, hiszen a *Hitel*-lel fellépő Széchenyi reformer szerepkesésével és abból következő politikai mozgásterével foglalkozik. Nemcsak arra kapunk választ, hogy a *Hitel* miért emelkedik ki a korabeli politikai írások közül, és minek köszönheti hatását, hanem arra is, hogy Széchenyi a program kidolgozását tudományos alapon, szűk körű vitákban képzelte el, s azt is meghatározta, hogy milyen feltétellel válhat valaki „projectánsná”, a haladáselmélet alakítójává. Változásokonceptiójában a birodalmi kormány és elit, illetve a rendek pozícióját is figyelembe vette, s a megvalósításban egy ezektől független, önérdekétől elrugaszkodni képes, vagyis erényes, de praktikus tudással is rendelkező „proto-politikai elitre” számított. Amikor a negyvenes években úgy vélte, hogy a *Pesti Hírlap* veszélyezteti a fokenkénti fejlődést eredményező, elnyújtott, s a politikai tényezők küzdelmét, helyváltoztatását elkerülni kívánó átalakulási technikáját, politikai vitát kezdeményezett. A már említett, a vita 1842–43 fordulóján indult szakaszával foglalkozó tanulmányból ismerhetjük meg Széchenyi újabb, negyvenes évekbeli politikai pozíciókeresését (*A „haladás filozófiája”*). A vitában egyre statikusabb pozíciót vett fel, s azt hangsúlyozta, hogy álláspontja, különösen a birodalmi kormánnyal kapcsolatban nem változott az előző évtizedhez képest. A szerinte a törvényesség útjára

lépett kormány kihagyhatatlan az átalakulásból, a túlzott ellenzékiiséget pedig veszélyesnek tartotta, ezért magát ismét a politikai irányzatok fölé helyezte, s kormány és ellenzék ellentéteit áthidalni képes értelmiségi szerepet próbált elfoglalni.

A másik, a harmincas évekről szóló tanulmány azt a Kölcsey Ferencet állítja középpontba, aki hagyományos rendi státusa mellett szintén új, értelmiségi szerepekben jelent meg (*A társadalmi reformok művészeté*). Ő maga is érzékelte a társadalom válsághelyzetét, ami sok kortársához hasonlóan bizonytalansággal töltötte el, s aminek feloldását a fejlődéselméletében kereste. A „politika tudományát” az erkölcsfilozófia részének tartó Kölcsey egy új szellemű, a közérdeket előtérbe állító politikai vezetőréteg mintaadó és kezdeményező szerepét vallotta, hogy az érdekegyesítés mentén, „polgári-nemzeti szolidaritás” jegyében sikerrel fogja át, szervezze meg a társadalmat. A rendi politizálás zsákutcájából a többségi elven alapuló képviselő kiterjesztésével akart kitörni, amire Széchenyi még nem tartotta érettnek kortársait, s amit majd a negyvenes években Kossuth fog határozottan szorgalmazni. Kossuth a képviselői demokrácia fokozatos bevezetése, egymásra épülő logikai rendje mellett agitált, mert úgy vélte, hogy az önkormányzaton alapuló intézmények az átalakulás folyamatában is jelentőséggel bírnak.

A második rész harmadik tanulmánya Eötvös politikai helykeresésének bemutatásával már átvezet a negyvenes évekbe (*Eötvös József bizonytalan alkotmányos pozíciója*). A tehetséges, szintén átmeneti társadalmi helyzetben lévő és polgári értelmiségi szerepkört elfoglaló politikus kitüntetett fontosságot tulajdonított a társadalmi reformoknak és a haladásnak, s persze a politikai intézmények-

nek is. A tanulmány pályájának azt a fordulópontját elemzi, amikor Eötvös megpróbál a birodalmi kormánnyal együttműködni a reformok érdekében. A megváltozott politikai helyzetre lassan-lassan reagáló kormány nemcsak az újkonzervatívokkal vagy Széchenyivel kapcsolatot tartva próbálta magát „helyzetbe hozni”, hanem az addig ellenzéki-ként politizáló Eötvössel és barátjával, Szalay Lászlóval is. Eötvösben mind több fenntartás alakult ki a „népmozgalmakkal” szemben, mert a tömegakarát leszűkítheti az egyéni szabadságot, ezért letért a Kölcsey örökébe lépő, az alkotmányos képviselő elvét kiteljesítő liberális ellenzéki mozgalom demokratizmusának útjáról, s közeledett a kormányzati reformpolitikához, mert úgy vélte, hogy a felsőbbség, az állam, de inkább egy azon keresztül érvényesülő elit ésszerűbb reformok megvalósítására képes. Azért akarta a szabad királyi városok szavazatát mindenképp növelni, hogy biztosítsa az alsó táblán is a kormányzat többségét, amit a nyugodt haladás feltételének tekintett. Politikai konstrukciója összekeverte az alkotmányos pozíciókat, ezért önmaga politikai helyzetét is nehezen tudta kijelölni. Mivel a birodalmi kormány csak merített javaslatából, de annak tartalmát és politikai irányát nem követte, ahogy Széchenyiét sem, az Eötvös által tervezett politikai kapcsolat nem vált termékennyé és folytathatóvá – derül ki a szerző elemzéséből.

De nem ez volt az egyetlen fordulat Eötvös pályáján. A kötet egy másik tanulmánya egész politikai pályáját és társadalmi szerepeit tekinti át (*Koreszmék vezérelte politikai pályája*), s belőle megtudjuk, hogy a reformkori liberálisok fiatalabb generációjához tartozó Eötvös értelmiségi, polgári életformát alakított ki, közéleti pályáján pedig programalkotóként kívánt fellépni. Veliky János értelme-

zése szerint Eötvös nehezen tudta magát a létező intézmények közt elhelyezni, ezért politikai törekvéseit szívesebben igazította a nagy koreszmékhez. Ez a feszültség nem csupán a már ismertetett, az országgyűlési reformok várható eredménytelensége miatt érzett csalódásból fakadó politikai fordulattal függött össze, hanem érzékennyé tette az eszmék működése iránt, s bizonytalanná politikai-eszmei pozíciói meghatározásában. Pozícióváltásait maga sem tagadta, de úgy vélte, hogy alapvető céljai, iránya, mint racionalista-konstruktivista liberalizmusa, az alkotmányosság jelentőségének felismerése és az államnak tulajdonított mind fontosabb szerep változatlan maradt.

Az Eötvös-pályakép mellett helyet kapott a kötetben az a tanulmány is, amely a reformelit egy kevésbé ismert tagját, gróf Batthyány Kázmért mutatja be (*Hogyan polgárosodott a magyar arisztokrácia?*). A szintén rendi társadalmi kötöttséggel indult politikusnak nemcsak e rendi kötöttségeket feszegető házassága, politikai nézetei és szerepei (felsőtáblai tevékenysége, kormánybiztossága, minisztersége), később pedig emigrációs emlékirata tart igényt komoly érdeklődésre, hanem egyéb szerepkörei is. A gazdag, nagybirtokos gróf ugyanis élenjárt birtokai modernizálásában, a társadalmi és gazdasági reformok kezdeményezésében, a Védegylet szervezésében, miáltal bővültek, átformálódtak társadalmi kapcsolatai is. Különösen a körülötte kialakult értelmiségi kör érdemel figyelmet. Az önszerveződésen alapuló s az érdekegyesítést gyakorlati téren megvalósító Védegyletről is fontos ismereteket nyújt a tanulmány, s hangsúlyozza, hogy Batthyány Kázmér nemcsak a szerveződés gazdasági, hanem politikai hatásait is fontosnak tartotta. A *Pesti Hírlap* körüli vitákat tematizáló, már többször em-

lített írással összekapcsolt tanulmány (*A társadalmi mozgalmak politikai szerepéről*) is foglalkozik a Védegylettel, igaz, Kossuth gazdaságpolitikai nézeteinek kontextusában. Veliky János több, nem csupán ebben a kötetben megjelent írást publikált Kossuth társadalomfelfogásáról, szociális mozgalmakat szervező tevékenységéről és a társadalom polgárosodását ösztönző iparpártoló törekvéseiről. Ezek alapján az a harminc éve keletkezett, s itt újra közölt tanulmány jelenti, amelyen egyáltalán nem érezhető az idő múlása, ma is friss, szemléletében korszerű olvasmány. Alapos vizsgálat alá veszi Kossuth gazdasági elképzeléseinek összefüggéseit, miáltal kortársi véleményeket, s azon alapuló rögzült történetírói álláspontokat igazít ki, és egyértelművé teszi, hogy Kossuth mennyire nem doktrinér módon hasznosította elméleti forrásait, az elméletből levonható következtetéseit a körülményekhez igazította, hogy így érjen el hathatós változásokat. Gyakorlati és professzionális politikusként szívesen kombinálta eszmei eszköztárát, a polgári intéciók bevezetésében és társadalomszervezési módszereiben pedig komplexitásra törekedett, s azok sokoldalú hatásával számolt.

A kötet tehát, miközben kiemelt fogalmak köré szervezi a reformkorról szóló íráso-

kat, eredeti és egységes szemlélet alapján járja körül az egyes kérdéseket, s ha olykor az is az olvasó benyomása, hogy bizonyos gondolatok, témák ismétlődnek, mindig mélyebbre jut a problémák feltárásában és a kérdések megválaszolásában. Mindez Veliky János bölcséleti hajlamú olvasatainak, kifinomult, lényegre törő elemzéseinek köszönhető, ami mindig talál egy újabb és újabb réteget vagy összefüggést a már „jól ismert” történetekben, történeti szereplők helyzeteiben vagy az általuk megformált szövegekben. Mindazok számára élményszerű olvasmányt tartogat a kötet, akik nem a gyors célbaérést, hanem az elgondolkodásra is lehetőséget nyújtó lassabb sétákat kedvelik. (*Veliky János: A változások kora. Polgári szerepkörök és változáskoncepciók a reformkor második évtizedében. Habsburg Történeti Monográfiák 8. Sorozatszerkesztő: Gerő András. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2009. 250 p.*)

IRODALOM

Miskolczi Ambrus (2007): *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történeiszvita anatómiája*. Lucidus, Bp.

Miru György

a történettudomány kandidátusa, Debreceni Egyetem, Modernkori Magyar Történeti Tanszék

Teller életéről és pályájáról, tudományos igényességgel

Ha egy mondattal akarná az ember jellemezni a könyvet, azt mondhatná, tudományos alapossággal megírt életrajz, de mondhatjuk regénynek is. „Regénynek”, mert úgy olvastatja magát, hogy alig tudja letenni az ember, és ugyanakkor szinte egyetlen állítás, esemény sincs benne, ami pontos irodalmi hivatkozá-

sokkal vagy személyes beszélgetésekre dátum szerinti utalással ne lenne alátámasztva. Valószínűleg ez a könyv egyik olyan vonása, amelyik megkülönbözteti a Teller Edéről szóló számos írástól – beleértve magának, Tellernek a saját könyveit, önéletrajzát, jegyzeteit is. Ugyanakkor a szerző munkája valódi nyomozói munka is, mert nem csak a megjelent és meg nem jelent kéziratok írásokat tanulmányozta, de utánament a fellelhető tanúknak, és a velük folytatott beszélgeté-